

НАВЧАННЯ ДІТЕЙ СПІЛКУВАННЮ З ПРИРОДОЮ – ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ

*Що може бути шкідливішим за людину, яка володіє
знаннями основ наук, але не має серця?*

Г.Сковорода

Ми є свідками знищення життя у масштабах, невідомих в історії жодному з поколінь. Безперечно, наші пращури знали, що таке війни, епідемії та голод; цілі цивілізації, такі, наприклад, як Фінікія і Римська імперія, загинули, коли були вирубані ліси для будівництва військових кораблів — їхні землі перетворилися на пустелю. Але сьогодні мова йде не про окремі ліси, поля чи рибні ресурси, а про те, що зникають цілі види, культури, глобальні екосистеми, навіть планктон морів, що виробляє кисень.

Учені можуть розповісти про те, що ми спалюємо тропічні ліси й сучасні види палива, викидаємо отруйні відходи в повітря, ґрунт, річки. Але нам важко почути їхнє попередження. Бо ми живемо в суспільстві індустріального росту. Його економіка базується на споживанні. Для того, щоб двигун так званого «технічного прогресу» продовжував працювати, Землі доводиться бути одночасно і складом ресурсів, і стічною канавою. Тіло планети не тільки роз'їдене шахтами, заковане в асфальт, але й перетворене на «зливний бак» для токсичних відходів виробництва. Яке ж майбутнє ми готуємо для своїх дітей та онуків? Що ж ми залишимо тим, хто прийде після нас?

А причина такого ставлення — апатія, або отупіння душі та свідомості, тобто нездатність відчувати біль інших істот або відкидання її. Як наслідок — ми втратили відчуття відповідальності за довкілля. Хоча саме здатність відчувати світ є визначальною ознакою всього живого, бо саме вона допомогла нам адаптуватися до нових умов.

Зараз у розпорядженні наших дітей є телевізор, комп'ютер, радіо, газети, спеціальні та науково-популярні журнали, книжки. Але цього всього недостатньо для виховання особистості. Бо кажучи про людину та її здоров'я, ми забуваємо, що його складовими є здоров'я фізичне і здоров'я духовне, про яке практично ніхто не згадує. Але без формування шанобливого ставлення до навколишнього світу, до всіх живих істот неможливо здобути духовне здоров'я, без якого, як показують дослідження вітчизняних і зарубіжних учених останніх років, неможливо підтримувати фізичне здоров'я, і, отже, неможливо сформувати людину екологічну (або розумну), яка й має право жити в майбутній ноосфері.

Тому, навчаючи дітей відчувати та бачити красу світу, шанобливо ставитися до всього живого, ми можемо повернути втрачену гармонію стосунків Людини і Природи і таким чином забезпечити виживання в умовах сучасного нестійкого середовища.

Саме тому треба якомога більше уваги звертати на екскурсії та подорожі на лоно природи, на систематичні фенологічні спостереження, громадсько-корисну працю з наведення порядку в лісах, на берегах річок і озер, у ярах тощо.

Недарма видатний український педагог К.Д.Ушинський писав: «Звіт мене варваром у педагогіці, але я виніс із вражень мого життя глибоке переконання, що прекрасний ландшафт має такий величезний виховний вплив на розвиток молодої душі, з яким важко конкурувати впливу педагога». Йому належать і такі слова: «Педагогіка, яка практично виключно турбується про навчання розуму, робить велику помилку, бо людина більше людина у тому, як вона відчуває, ніж у тому, як вона думає».

Головним завданням екскурсій у природу повинні бути не розповіді про рослин і тварин, збирання гербаріїв та колекцій, а виховання в учнів побожного ставлення до всього живого, пізнання структури і функцій природи, навчання особливостей спілкування з природними об'єктами, формування відчуття краси й гармонії світу природи.

У формуванні такого **екоцентричного типу екологічної** свідомості, тобто такої системи уявлень про світ, для якої характерна орієнтація на екологічну доцільність, відсутність протиставлення людини і природи, баланс прагматичної та непрагматичної взаємодії з нею, допоможуть такі **психологічні принципи**:

- рефлексія (тобто самоусвідомлення і розширення) знань про природні об'єкти та співпереживання (емпатія);
- безпосереднє спілкування зі світом природи;
- ідентифікація, тобто ототожнення себе з кимось або із чимось іншим (рослинами, тваринами тощо);
- діяльність, тобто практична участь у різноманітних формах екологічної роботи (екологічні експедиції, екскурсії, акції, рейди, участь в екологічних рухах);
- моделювання екологічних ситуацій, дій, діяльності, імітаційні екологічні ігри;
- створення екологізованого освітнього середовища, тобто такого, яке сприяє формуванню екологічної свідомості особистості відповідно до вікових особливостей розвитку.

Вибір методів психолого-педагогічної корекції ставлення учнів до природи повинен ґрунтуватися на таких **методологічних принципах**.

- формування мисленневих образів (методами екологічних асоціацій, художньої репрезентації природних об'єктів);
- суб'єктифікація природних об'єктів (методами екологічної рефлексії, співпереживання (емпатії), ототожнювання (ідентифікації));
- екологічне сприяння (коативність) (методами екологічної турботи, екологічної діяльності тощо).

Організація та проведення екскурсії у природу чи походу до лісу — справа не така вже й проста. Вона потребує від екскурсоводів різноманітних знань, певних педагогічних навичок та цілеспрямованості своїх дій.

Правила проведення екскурсії

1. Успіху екскурсії сприяє ретельна попередня підготовка, яку можна поділити на дві частини: підготовку вчителя та підготовку учнів. Насамперед учитель має точно визначити тему й мету екскурсії. Потім ознайомитися з науковою, науково-популярною й методичною літературою, визначити, які книжки можна рекомендувати учням до екскурсії і які з них діти можуть використати після екскурсії, у процесі обробки матеріалу.

Учитель має обміркувати попередній план-маршрут. У ньому зазначаються основні розділи екскурсії, явища й об'єкти, що можуть бути показані, методи, якими буде проводитись екскурсія, якими місцями і в якій наступності вона відбуватиметься. Корисно ознайомитися з планом і картою місцевості або завчасно пройти визначеним маршрутом. У цьому разі можна уточнити маршрут; знайти потрібні об'єкти; встановити фази розвитку рослин; обрати місце для самостійної роботи й відпочинку учнів.

Методика проведення екскурсії залежить від її теми й мети, віку і знань учнів. На перших екскурсіях учитель є активною фігурою: демонструє об'єкти, звертає увагу учнів на характерні деталі, пропонує по ходу екскурсії нескладні завдання, що сприяють кращому засвоєнню матеріалу. Він формує з учнів психологічно комфортні групи і розподіляє завдання. У групі може бути не більше 4—5 осіб.

Треба також провести попередню бесіду з учасниками екскурсії, дати вказівки, що слід вивчити й підготувати, взяти із собою у подорож тощо.

Важливою є й підготовка необхідного обладнання. Для ефективного проведення ботанічної екскурсії (залежно від теми й місця проведення) треба мати: компас, лупу, лопатку, метр, мотузку для обстеження ділянок, етикетки, папки для гербарію, блокнот, олівці, фотоапарат тощо. Для зоологічної екскурсії знадобляться: сачки (водний і повітряний), сачок для косіння, лопатка, сокира (або долото), коробки з вентиляцією, пробірки з вентиляцією, морилка, лупа, пінцет, блюдце (або прозора склянка), блокнот, олівці, фотоапарат тощо.

2. Перед початком екскурсії вчитель обговорює зі школярами правила поведінки у природі. Діти повинні чітко усвідомити, що можна і чого не варто робити під час екскурсії. У кожній групі повинен бути учень-черговий — член «Зеленого патруля», обов'язком якого є попередження можливих порушень учнями поведінки у природі.

Правила поведінки у природі

- Усе живе навкруги заселяли не ми. Ліс — це не дачна ділянка, а річка — не акваріум. І не нам вирішувати, кому тут можна жити, а кому — ні. Право на життя мають

навіть оси та комарі.

- Йдіть якомога тихіше, інакше ви нічого не побачите і не почувте — усе живе буде розбігатися від вас.

- Дивіться уважно не лише під ноги, але й навкруги. Тварини й рослини — не артисти і позувати не будуть.

- Пам'ятайте, що зіпсувати відбиток чи інший слід дуже легко, для цього достатньо наступити на нього ногою. Після цього його не відновиш, а він може виявитись єдиним за всю екскурсію.

- Ягоди можна їсти лише тоді, якщо ви абсолютно впевнені, що вони неотруйні.

- Зриваючи квітку, поміркуйте: чи варта ваша хвилинна насолода тієї рани, що ви завдали рослині. Найкращі квіти — живі.

- Дерева ростуть зовсім не для того, щоб хтось бавився, калічачи їх. Якби так поводитися з вами — вам би це не сподобалось. Їм також це не до вподоби.

- Перш ніж когось зловити, поміркуйте: а чи буде приємним йому ваше товариство? Тим більше, що тварини можуть вкусити чи завдати болю.

- Перш ніж кудись стати (пролізти, залізти), подивіться, чи немає там кого-небудь.

- Розпалюючи багаття або розкидаючи запалені сірники, пам'ятайте, що спалити тисячу гектарів лісу, луки чи степу дуже легко. Але від вашої пожежі загинуть мільйони живих істот, за яких ви будете нести відповідальність.

- Усе, що ви принесли із собою, заберіть. Жодна жива істота не приходить із лісу до вас додому, щоб насипати купу сміття. Поважайте і ви чистоту їхнього дому.

Пам'ятайте й про те, що зараз нас, людей, дуже багато. У лісі, у полі, на річці кожен живий організм живе своїм життям. Нам дуже легко це життя зруйнувати — достатньо в деяких випадках лише кілька разів пройти по галявині.

Тож залишайтесь людьми, які справді мають розум і серце, а тому розуміють, що після наших відвідувань ліс повинен залишитися лісом, болото — болотом, а луки — луками. І тоді матінка-Природа із задоволенням відкриє нам свої таємниці.

3. Третє правило стосується самого ведення екскурсії і може бути сформульоване наступним чином: «Говори на екскурсії лише про те, що можна показати». Екскурсії ні в якому разі не повинні перетворюватись на лекції під відкритим небом. Не варто для збереження цілності плану екскурсії розповідати на словах про те, що стосується теми, але на екскурсії з тієї чи іншої причини не було знайдено.

4. Учитель повинен навчити дітей чуттєво пізнавати світ, тобто сприймати його як єдине ціле, у якому все з усім пов'язано. Нехай діти спробують дізнатися про те, що і як виглядає навколо них, яке воно на дотик, як його можна використати, яку роль воно відіграє у

природі тощо. Ми повинні надати їм час та можливість для придбання такого досвіду, допомагати їм і собі відшліфувати свої відчуття. Бо для формування позитивного ставлення до середовища замало лише одного сприйняття інформації.

Навчитися сприймати світ — означає:

- бачити — усвідомлювати вигляд, колір, форму, розміри, структуру об'єктів, порівнювати їх; визначати, спостерігати за рослинами й тваринами, за явищами природи; творчо обмірковувати побачене;
- чути — розрізняти, зіставляти, обмірковувати, застосовувати звуки, які линуть навколо, імітувати їх;
- сприймати на дотик — визначати якості об'єктів за особливостями їх поверхні;
- принохуватись — розрізняти запахи, пахощі, відокремлювати і порівнювати їх;
- пробувати — збирати, переробляти й використовувати рослини («лісова кухня», «лісова аптека» тощо).

Щоб навчити дітей сприймати світ, можна використати такі вправи: «Знайти та порівняти», «Усе бачити, нічого не забути», «Загадковий ліс, луки, річка», «Звуки природи», «Упізнай на дотик», «Коктейль пахощів», «Барви природи» тощо.

5. Екологічне виховання повинно бути нерозривно пов'язане з естетичним. Тому під час екскурсій доцільно читати вірші, пісні, уривки з художніх творів з яскравими описами природи, використовувати загадки, прислів'я, формувати вміння бачити прекрасне, насолоджуватися ним. Засоби художнього слова треба намагатися використовувати ненав'язливо, ніби мимоволі. Наприклад, звертаючи увагу дітей на красу лісу, зачитайте рядки з вірша Ліни Костенко:

*Обступи мене, ліс!
Я тихо з тобою побуду.
Нахилися до мене
І дай жменьку суніць.
Поклонюся знайомому дубу,
Розпитаю, як справи у сосен,
І звірів, і птиць...*

А розповідаючи про охорону та дбайливе ставлення до дикорослих рослин, зверніться до дітей із такими словами:

*... Давай пройдемо медленно по луку
И «здравствуй» скажем каждому цветку.
Я должен над цветами поклониться
Не для того, чтоб рвать или срезать,*

А чтоб увидеть добрыє их лица

И доброе лицо им показать.

Використання поезії під час екскурсії дає можливість провести її емоційно і цікаво, сприяє вихованню у школярів гуманізму й патріотизму, любові до рідного краю. Поетичні рядки мимоволі спонукають дітей уважно поглянути на рослину, побачити її красу, пробуджують у серцях добрі почуття.

З метою виховання естетичних смаків, можна запропонувати школярам таке завдання: «Виберіть улюблений куточок природи або окрему рослину чи тварину та замалюйте їх. Поясніть, яке значення мають кольори в житті рослин і тварин».

Контакти дітей із природою є найсильнішим чинником виховання відповідального ставлення до природи рідного краю.

6. На екскурсії можна також використовувати ігрові прийоми. Під час гри учні психологічно готуються до реальних екологічних ситуацій, навчаються розуміти ставлення до природи людей, що виконують різні соціальні ролі залежно від професії та посади, оволодівають прийомами спілкування з ровесниками, старшими друзями.

Так, учні 5—7-х класів залюбки виконують ролі тварин і рослин, що перебувають під охороною, розповідають про значення кожного виду у природі й житті людини, обґрунтовують потребу його збереження.

Орієнтовні теми таких рольових ігор:

- «Чому ми опинилися у Червоній книзі»,
- «Рослини і тварини, що потребують охорони»,
- «Тваринний світ рідного краю» тощо.

На виконання самостійних завдань під час екскурсії дітям дається 20—25 хв. На місці збору проводиться обговорення результатів самостійної роботи за кожним із завдань й аналіз поведінки учнів під час екскурсії.

7. Під час екскурсії важливо, щоб об'єкти, які вивчаються, не були зірвані чи пошкоджені, щоб їх було добре видно всім учасникам. Необхідно так розрахувати час, щоб екскурсанти встигли добре роздивитись об'єкти та записати їх назви. Збір матеріалу можливий лише у вигляді насіння, яке потім доцільно висіяти на клумбах чи навчально-дослідних ділянках біля школи з метою культивування цих рослин. Такі дії допоможуть зберегти рослини і, таким чином, навчити дітей практичного застосування екологічних знань.

8. Матеріал екскурсії необхідно закріпити в пам'яті учасників із допомогою його опрацювання. Тобто, відновити в пам'яті хід екскурсії, більш детально пояснюючи побачене, доповнюючи та поглиблюючи окремі питання. При цьому деталі поєднуються в одне ціле й екскурсія залишає після себе ту цілісність вражень, яка так важлива в освітньому процесі.

Після проведення екскурсії учні оформляють матеріали у вигляді звіту. Обробка й оформлення зібраних матеріалів є важливою умовою закріплення знань.

Узагальнення й оцінювання звітів проводиться на уроках, але воно не повинно займати багато часу.

Критерії оцінювання:

- виклад змісту;
- уміння описувати об'єкти;
- уміння робити висновки;
- уміння систематизувати й узагальнювати матеріал;
- оформлення звіту;
- використання відомостей із додаткових джерел і поведінка під час екскурсії.

Підсумки екскурсії можна також підбивати на конференції, де учні демонструють свої вміння відчувати світ живого навколо, роблять повідомлення за матеріалами спостережень і літературою.

Досвід свідчить, що діти, які беруть активну участь в екскурсіях, створенні та облаштуванні екологічних стежок, не лише самі навчаються ставитися гуманно до природних об'єктів, але й позитивно впливають на інших школярів.

Література:

1. Драган О. Методи корекції суб'єктивного ставлення до природи у навчально-виховному процесі // Хімія. Біологія. - 2005. - № 22 (418). - С. 23-31.

2. Екологічна освіта в школі: нестандартні уроки, виховні заходи. Автор-упорядник Т.Ф.Рябчук. – Х.: Вид. Група «Основа», 2008. – 192 с.

3. Шабанов Д.А. Екологія у шкільному курсі біології / Д.А.Шабанов, М.О.Кравченко. – Х.: Вид. група «Основа», 2005. – 144 с.

